

Het Woord dat mensen doet reizen

In het Lucasevangelie is Jezus voortdurend op reis. De Jordaan vormt het begin van zijn reis. Daarna is hij langdurig in Galilea. De reis eindigt ten slotte in Jeruzalem. Ook Handelingen besteedt veel ruimte aan het beschrijven van reizen en het motief van de weg. Nu zijn het de apostelen die voortdurend op reis zijn. Hier gaat het om een beweging die in Jeruzalem begint en die met Paulus in Rome eindigt. De naam van deze Jezus' beweging is daar zelfs 'de weg' (9,2; 18,25-26; 19,9.23; 22,4; 24,14.22). Wat is de functie van al deze beweging in Lucas-Handelingen?

Het semantisch veld van de beweging

Om beweging aan te duiden kan een (Grieks) auteur tal van woorden gebruiken: 'gaan' (*erchesthai*), 'wandelen' (*peripatein*), 'opgaan' (*anabainein*), 'af dalen' (*katabainein*), 'heengaan' (*hupagein*), 'onderweg zijn' (*einai en toi hodoi*). Al deze woorden komen in de twee boeken van Lucas voor, het Evangelie en de Handelingen. Hij gebruikt ze niet wezenlijk anders dan elders in het Nieuwe Testament gebruikelijk is. Daarnaast komen nog twee werkwoorden van beweging voor die karakteristiek voor Lucas genoemd mogen worden: 'gaan'/'reizen' (*poreuesthai*) en 'doortrekken'/'verder gaan' (*dierchesthai*).

- Het eerste werkwoord komt in het Nieuwe Testament 154 keer voor, waarvan 51 keer in het Lucasevangelie en 38 keer in Handelingen. Dus meer dan de helft van de plaatsen bevindt zich in Lucas-Acta. Het werkwoord duidt de beweging van het reizen aan. Het werkwoord *ekporeuesthai* ('uitgaan') gaat er in strikte zin aan vooraf. En aan het slot van de reis, als men ergens, een stad of een huis, binnengaat, dan kan het werkwoord *eisporeuesthai* gebruikt worden.

Over het algemeen wordt met dit verbum een horizontale beweging aangeduid. Lucas-Acta kent daarop een opvallende uitzondering. Zo komt dit verbum in Handelingen 1,10 en 11 voor met de hemel als plek waar Jezus naartoe reist. De zin aan het begin van de inleiding 'De reis eindigt ten slotte in Jeruzalem' klopt dan ook niet. Jezus' reis eindigt uiteindelijk in de hemel!

- Het andere werkwoord 'doortrekken' komt in het Nieuwe Testament 42 keer voor, waarvan 30 keer in Lucas-Handelingen; in Handelingen twee keer zoveel (20x) als in Lucas (10x). Het prefix van dit werkwoord heeft twee betekenissen; het kan gaan om het gebied waar men doorheen trekt, maar het kan ook de temporele betekenis hebben van 'verder'. In het lucaanse dubbelwerk functioneert dit werkwoord dikwijls in het kader van de zending(sreis) van de apostelen (Luc. 9,6; Hand. 8,4.40; 9,32.38; 11,19; 13,6.14; 14,24; 15,3.41; 16,6; 18,23.27; 19,1.21; 20,2.25), maar ook Jezus zelf onderweg zijnde is een aantal malen subject van dit verbum (Luc. 4,30(!); 8,22; 17,11; 19,1.4; Hand. 10,38).

De antieke reiziger

Zo gewoon het als het tegenwoordig is om te reizen, was dat niet het geval in antieke tijden. Reizen gebeurde over het algemeen door mensen die dat beroepsmatig deden: handelaren, kooplui/venters, soldaten en boden/gezanten. Maar er kunnen ook godsdienstige redenen zijn om te reizen, zoals het verhaal van Jezus die met zijn ouders naar Jeruzalem gaat om daar het Paasfeest te vieren (Luc. 2,41-51) laat zien. In dat verband kan geweest worden op de pelgrim, iemand die vaak langdurig onderweg is naar een heiligdom om aldaar zijn godsdienstige verplichtingen na te komen. Gaat het om een pelgrim die naar de tempel in Jeruzalem gaat, dan wordt dat meestal aangeduid als 'opgaan (naar Jeruzalem)' (Luc. 2,42; 18,10.31; 19,28; Hand. 3,1; 24,11).

Met de opkomst van de Jezus' beweging komt er een nieuwe groep reizigers bij, die wij gewoonlijk 'zendelingen' of 'missionarissen' noemen, terwijl wij ze ook kennen als 'apostelen', dat letterlijk 'afgezanten' betekent. Daarmee worden in eerste instantie de twaalf leerlingen van Jezus bedoeld (Luc. 6,13) die door Jezus worden gezonden (*apostellein*) om op weg te gaan. Maar er treden ook anderen op die soortgelijk handelen als de (twaalf) apostelen, onder wie Paulus. Hij mag dan in de bijbelwetenschap vaak 'the missionary' genoemd worden, slecht bij hoge uitzondering wordt hij – samen met Barnabas – in Handelingen 'apostel' genoemd (14,14).

Reizen is niet zonder gevaar

Een tweede aspect waarop gewezen moet worden, is dat reizen in antieke tijden veel meer dan tegenwoordig niet van gevaar ontbloeit was. Bij reizen over land – meestal per voet – kunnen dat rovers zijn (Luc. 10,30) of wilde dieren die een reiziger onverhoeds kunnen overvallen. In het Lucasevangelie wordt aan dat aspect, waar het gaat over Jezus' reizen door Galilea en Judea, geen aandacht geschonken. Nergens lezen we dat hij door gevaren van dien aard bedreigd wordt.

Niet minder gevaarlijk is het reizen per schip over zee. Lucas-Handelingen kent daarvan diverse voorbeelden.

- De meest bekende uit Lucas is dat van Jezus met zijn leerlingen die bij de overtocht naar het land van de Gerasenen door een storm getroffen worden, waardoor het schip volloopt en zij dreigen te vergaan (8:22-26).

- Uit het boek Handelingen vormt het uitgebreide verhaal van Paulus' schipbreuk onderweg naar Rome hiervan een bekend voorbeeld (27,14-44). De zeereis (27,1) – door Lucas zeer nauwkeurig beschreven – verloopt via Sidon, gaat onder Cyprus langs, omdat de winden tegen waren, waarna zij bij volle zee bij Cilicië en Pamfilië oversteken om in Myra in Lycië aan te komen, waarna zij met een schip uit Alexandrië op weg gaan naar Italië. Omdat ze een aantal dagen niet erg opschieten en met moeite ter hoogte van Knidus komen, omdat de wind hen niet erg gunstig was, varen zij onder Kreta door ter hoogte van Salmone. Ze komen daar met moeite voorbij om dan toch 'Goede Rede' te bereiken dichtbij de stad Lasea. Ondanks waarschuwingen van Paulus om gezien de tijd van het jaar niet verder te gaan – hij ziet gevaar voor lading, schip en eigen leven – wordt er toch doorgezet, en varen zij zo dicht mogelijk langs de kust van Kreta, maar er steekt een storm op, de zogenaamde Euraklyon, waardoor het schip wordt meegesleurd en ze wegdrijven. De luwte van het eilandje Klauda wordt gezocht om het schip te ondergorden, omdat ze bang waren op de Syrte te worden geworpen. Het tuig wordt neergehaald en ze laten zich drijven. Dan wordt bij het vreselijke noodweer de lading overboord gezet, de dag daarop het scheepstuig; uiteindelijk vergaat ook het schip, maar weten bemanning en pasagiers zich zwemmend te redden. De plaats waar ze veilig aan land komen, blijkt Malta te zijn. Na drie maanden zeilen ze met opnieuw een schip uit Alexandrië naar Syracuse; daarna varen ze langs de kust van het eiland om eerst in Regium aan te komen, dan weer door te varen om in Puteoli aan te komen. Na een verblijf aldaar van een aantal dagen komen zij uiteindelijk in Rome (28,16).

Het effect van deze reis is als volgt te typeren: Het zorgt (bij de lezers) voor een reisgevoel, niet alleen door de vele nautische details, onder meer bij de schipbreuk, maar ook met de hele kustreis, verankerd in de toenmalige wereld, door het gebruik van geografische namen van handelshavens en de schepen die daartussen heen en weer gaan, ankerplaatsen en namen van winden. Het creëert niet alleen een sfeer van realisme, maar door de nauwkeurigheid wordt ook de indruk gewekt dat de verteller erbij is geweest.

De zeereis als koerswijziging

Vraag je naar de functie van deze zeereizen in het geheel van het Lucasevangelie, respectievelijk van Handelingen, dan moet je met betrekking tot Lucas zeggen dat het hier gaat om een oversteek van Galilea, joods land, naar het land van de Gerasenen, waarmee we ons in heidens gebied bevinden. Een koerswijziging die vorm krijgt met deze oversteek over zee. Iets soortgelijks is op te merken met betrekking tot Paulus' reis over zee naar Rome. Jeruzalem is steeds de centrale stad. Het Lucasevangelie begint (1,5-25) – de proloog eindigt ermee (2,40-52) – en eindigt met Jeruzalem (19,29-24,53). Ook in Handelingen vormt Jeruzalem het uitgangspunt (hoofdstukken 1-7). Daar blijft het niet bij, want ook in het vervolg is na een zendingsreis sprake van 'terugkeer naar Jeruzalem' (8,25; 12,25; 13,13,13; 22,17). Dat nu zou je aan het slot van Handelingen bij Paulus verwachten, dat het net zoals in het Lucasevangelie in Jeruzalem eindigt, maar dat nu is niet het geval. Het verhaal eindigt – heel verrassend – in Rome. Zoals Jezus' zee reis een koerswijziging tot uitdrukking bracht, zo geldt dat in bepaald niet mindere mate voor de door Lucas uitgebreid beschreven zeereis van Paulus. Met Paulus gaat het om een koerswijziging van Jeruzalem naar Rome. Ik merk daarbij op dat, in plottermen gesproken, het beroep op de keizer als motief dient om naar Rome te gaan (25,11.12.21; 26,32; 27,24; 28,19), al had Paulus Rome al wel eerder in het vizier (19,21).

Het reisverhaal

Als het over reizen gaat in relatie tot Jezus, dan valt al snel het woord 'reisverhaal'. Daarmee wordt het gedeelte in het Lucasevangelie bedoeld dat tussen het Galilea-deel (3,21-9,50) en het Jeruzalem-deel (19,29-24,53) in staat. Zowel Matteüs als Marcus kennen een overgang van Jezus' werkzaamheid in

Galilea naar die in Jeruzalem, maar in beide evangeliën is die kort, Lucas kent een veel grotere transitie, één die uit tien hoofdstukken bestaat, met daarin veel *Sondergut*-materiaal. Het gaat om een sectie, waarin Jezus op weg is – samen met zijn leerlingen – naar Jeruzalem. Het begin vertelt daarvan: ‘En het geschiedde, toen de dagen van zijn opname (*analêmpsis*, zie Hand. 11,2.22) in vervulling gingen, dat hij zijn aangezicht richtte om naar Jeruzalem te reizen (*poreuesthai*)’; onderweg zullen we dat nog een aantal keren horen, vaak, maar niet altijd, met dezelfde woorden (9,53; 13,22.33; 17,11; 18,31; 19,11.28). Lucas 9,51-19,28 mag dan de globale aanduiding van ‘reisverhaal’ krijgen, we dienen wel te bedenken dat de bestemming, Jeruzalem, steeds mee genoemd is. Het verdient dan ook aanbeveling om hier van Jeruzalemreis te spreken. Halverwege de reis krijgt de lezer te horen dat aan deze reis een goddelijk ‘moeten’ (*dei*) ten grondslag ligt (13,33-35, vgl. 18,31-34).

Wat voor een reisverhaal opvalt, is dat het eigenlijk maar weinig andere concrete geografische aanduidingen dan Jeruzalem bevat. Maar ook elementen die karakteristiek voor het reizen zijn, komen nauwelijks voor. Hoe compleet anders is dat bij de zendingsreizen in Handelingen. Hoe de reis precies verloopt, kan de lezer niet nagaan. Er wordt heel algemeen gesproken van ‘een dorp van de Samaritanen’ (9,52), ‘een zeker dorp’ (10,38), ‘ergens’ (lett. ‘op een plaats’)(11,1), ‘in een van de synagogen’ (13,10) zonder vermelding van dorp of stad, ‘steden en dorpen’ (13,22), ‘het huis van een van de hoofden van de Farizeeën’ (14,1), ‘tussen Samaria en Galilea door’ (17,11), ‘een zeker dorp’ (17,12). Alleen aan het slot is met Jericho (18,35-19,28) sprake van een concrete geografische aanduiding. Veel meer gaat de aandacht van de verteller uit naar de gesprekken die Jezus onderweg met tal van mensen voert, met niet bij name genoemde individuen (10,25; 12,13; 13,23), maar ook met de schare (11,14vv.29vv.; 12,1vv.54vv.). Als veel specifiekere groepen moeten de leerlingen hier genoemd worden, waarbij opgemerkt moet worden dat zij met Jezus meetrekken. De ene keer richt hij zichzelf tot hen (10,2.23; 12,22; 16,1; 17,1.22; 18,1.31), een andere keer komen zij met een kwestie (11,1) of breken zij in een situatie in (9,54; 18,15). Een tweede groep vormen de wetgeleerden en Farizeeën. Jezus is diverse malen met hen in discussie (10,25; 11,37vv.; 13,31vv.; 14,1vv.; 15,1vv.16vv.; 17,20vv.). Wat de gesprekken met al deze verschillende gesprekspartners duidelijk maken, is de openheid die hij voor een ieder heeft.

Vraag je naar de functie van dit reisverhaal, dan mag duidelijk zijn dat niet het reizen als zodanig in het centrum van de belangstelling staat, maar dat het gaat om het gesprek onderweg. Het gesprek vormt het medium waarin Jezus zijn onderwijs geeft. Lucas 13,22 mag in dat opzicht karakteristiek voor het reisverhaal genoemd worden: ‘Op weg naar Jeruzalem trok hij verder langs steden en dorpen, terwijl hij onderricht gaf.’

Reizen als structurerend principe

Lucas 9,51-19,28 mag dan als het reisverhaal bekend staan, dat betekent echter niet dat het reismotief tot dit deel beperkt is. Niek Schuman heeft zijn commentaar op Lucas – niet ten onrechte – ‘Een reisverhaal’ genoemd. Lucas, zo zegt hij, geeft heel het evangelie van Jezus weer als een groot reisverhaal. Datzelfde kan ook gezegd worden voor zijn tweede boek Handelingen. Loveday Alexander merkt in dit verband op dat het niet moeilijk is om heel Handelingen te zien als een reis, d.i. een beschrijving van de geografische expansie van het evangelie van Jeruzalem tot de einden der aarde (Hand. 1,8). Anders gezegd, reizen – met als bestemming de in Hand. 1,8 genoemde gebieden – maakt deel uit van het plot van Handelingen. Lucas’ voorkeur om Handelingen te structureren in termen van reizen, heeft hij al gedemonstreerd in het evangelie, niet alleen in ‘het reisverhaal’, maar ook al eerder in het Galilea-deel (3,1-9,50).

Reizen door Galilea

Vanaf de doop zien we Jezus steeds in beweging: van de Jordaan terug naar Galilea, vervolgens naar de woestijn om opnieuw terug te keren naar Galilea. Vervolgens horen we eerst dat hij naar Nazaret, direct daarna dat hij naar Kafarnaüm afdaalt. Aan het slot van 3,21-4,44 horen we zijn *mission statement* (4,43); de meervoudsvorm ‘andere steden’ verklaart zijn reizen. Ook hier heeft reizen de betekenis van ‘je van de ene stad of dorp naar de andere verplaatsen’. De lezer ziet Jezus zich met grote regelmaat verplaatsen. Het reisprogramma wordt concreet uitgewerkt in 5,1.12.15; 17,1.17; 7,1.11; 8,1. Een aantal malen wordt de stad bij name genoemd (Nazaret, Kafarnaüm (2x), Naïn, Betsaida), veel vaker worden veel globalere plaatsaanduidingen gebruikt. De route die Jezus door Galilea gaat, is dan ook niet heel nauwkeurig in kaart te brengen. Ook hier geldt dat het reizen van Jezus als zodanig geen specifiek voorwerp van

aandacht is. Waar het dan wel om gaat, wordt duidelijk uit 4,43. Het gaat om 'het brengen van het goede nieuws van het koningschap van God'.

De functie van de vele reizen in het Lucasevangelie en Handelingen kan niet op één noemer gebracht worden, maar wel kan gezegd worden dat de meeste reizen van Jezus, Petrus, Paulus en anderen in het kader staan van 'het brengen van het goede nieuws/het verkondigen van het koningschap van God' (Luc. 4,43; 8,1; 9,6; 16,16; Hand. 5,42; 8,4.12.25.35.40; 11,20; 14,7.21;15,35; 16,10; 17,18; 28,31). Dat goede nieuws brengt Jezus zelf in Galilea en in Jeruzalem, zijn apostelen zullen dat in zijn opdracht in heel de bewoonde wereld moeten brengen. Daarmee is steeds het doel van de reis gegeven.

De weg

Is het reizen dan alleen maar middel met het oog op de evangelieverkondiging? Dat is toch echt te weinig, als het om het lucaanse reismotief gaat. Het brengt mij tot slot bij het woord 'weg', dat in Handelingen een opmerkelijke rol speelt, in het bijzonder in 9,2, waar de volgelingen van Jezus, mannen en vrouwen, 'die van de weg' worden genoemd (en zie verder 19,9.23; 22,4 en 24,14.22). Volgens velen gaat het hier om een zelfaanduiding van de jonge christelijke gemeente. Het woord 'weg' wordt hier in absolute zin gebruikt; elders in Handelingen is sprake van 'de weg des Heren', respectievelijk 'van God' (18,25.26). Alles wat Jezus heeft gedaan en heeft gezegd, vindt zijn samenballing in dit zo beweeglijke woord 'weg'. Het brengt me terug bij 'het reisverhaal' van 9,51-19,28. We noteerden dat Jezus onderweg (naar Jeruzalem) onderricht gaf. Het object van dit onderricht? Dan zou ik zeggen dat hij zijn gesprekspartners 'de weg des Heren leerde'. Het reismotief dat de verteller hier hanteert, is meer dan willen vertellen van Jezus' reis. Het staat in nauwe verbinding met hetgeen Jezus onderricht. Lucas heeft er scherp oog voor dat over de weg des Heren niet anders dan onderweg gesproken kan worden.

Alvorens toch een poging te doen om de betekenis van deze reis en beweging in Lucas-Handelingen met een paar zinnen aan te geven, wil ik allereerst zeggen dat Jezus en de apostelen de weg die in het Oude Testament God met zijn volk gaat, voortzetten. Lucas sluit ook nauw aan bij de Grieks-Romeinse wereld, waarin in dezelfde tijd zelf ook veel beweging is, naar tal van kanten, hetgeen ook zijn weerslag vindt in het steeds meer voorkomende genre van het reisverhaal. Naar de betekenis gevraagd, zou ik zeggen dat Lucas in het bijzonder wil laten zien hoezeer hij in continuïteit is met de joodse traditie en tegelijkertijd ook aansluit op de wereld van zijn dagen. Maar bovenal wil hij laten zien dat geloven allereerst met bewegen te maken heeft en met een weg gaan, op reis gaan, een weg die ermee begint dat je je wilt laten onderwijzen, als ook een weg steeds in aanwezigheid van de Heer.

Literatuur

- E. Repo, *Der "Weg" als Selbstbezeichnung des Urchristentums. Eine traditions-geschichtliche und semiologische Untersuchung*, Helsinki 1964;
- Niek Schuman, *Een reisverhaal. Lees oefeningen in Lucas*, 's-Gravenhage 1981;
- L.C.A. Alexander, "In Journeying Often". Voyaging in Acts of the Apostles and in Greek Romance, in: C.M. Tuckett (ed.), *Luke's Literary Achievement* (JSNT.SS 116), Sheffield 1995, 17-49;
- G. Geiger, Der Weg als roter Faden durch Lk-Apg, in: J. Verheyden (ed.), *The Unity of Luke-Acts* (BETL 142), Leuven 1999, 663-673;
- D. Marguerat, Travels and Travellers, in: *The First Christian Historian. Writing the 'Acts of the Apostles'* (SNTS.MS 121), Cambridge 2002, 231-256;
- C.H.H., Scobie, A Canonical Approach to Interpreting Luke. The Journey Motif as a Hermeneutical Key, in: C.G. Bartholomew e.a. (eds.), *Reading Luke. Interpretation, Reflection, Formation* (TSHS), Grand Rapids 2005, 327-349.

Dit artikel verscheen in *Schrift* 44,6 (2012), 208-213.